

O'QITUVCHILARDA FASILITATORLIK XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ZARURATI

Mamanova Dinora Olimjonovna

*Xalqaro Nordik Universiteti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 2-kurs
magistranti*

Annotatsiya: ushbu maqola zamonaviy ta'limda fasilitator tushunchasi va uning ahamiyatini ko'rib chiqadi. Maqolada fasilitatsiya jarayonining asosiy tarkibiy qismlari, fasilitatorning o'qituvchilik faoliyatidagi o'zgarishlarga tayyorlashning psixologik va pedagogik yo'nalishlari, o'quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etishda fasilitatorlik yondashuvining roli tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada fasilitatorlik funksiyalari, ta'lim jarayonida motivatsiya va maqsadga yo'nalganlikni oshirish omillari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: psixologik fasilitatsiya, fasilitator, ta'lim, o'qituvchi, o'quvchi, motivatsiya, faoliyat, ta'lim texnologiyalari.

Аннотация: Данная статья рассматривает понятие фасилитатора в современном образовании и его значение. В статье анализируются основные составляющие процесса фасилитации, психологические и педагогические направления подготовки к изменениям в деятельности учителя как фасилитатора, а также роль фасилитативного подхода в организации самостоятельной деятельности учащихся. Кроме того, в статье обсуждаются функции фасилитации, факторы, повышающие мотивацию и целеустремленность в образовательном процессе.

Ключевые слова: психологическая фасилитация, фасилитатор, образование, учитель, ученик, мотивация, деятельность, образовательные технологии.

Annotation: This article examines the concept of a facilitator in modern education and its importance. The article analyzes the main components of the

facilitation process, the psychological and pedagogical directions of preparing for changes in the teacher's activity as a facilitator, and the role of the facilitation approach in organizing students' independent activities. The article also discusses the functions of facilitation, factors that increase motivation and goal-orientation in the educational process.

Keywords: *psychological facilitation, facilitator, education, teacher, student, motivation, activity, educational technologies.*

KIRISH

Pedagogik fasilitatsiya – o‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish va o‘tkazishning muhim vositasi.

Fasilitatsion ta’limda o‘qituvchi zarur ma’lumotlarni ijodiy egallash, fikr yuritishni shakllantirish, ma’lum materialdagi yangi muammolarni topish, imkoniga ega bo‘ladilar. Bunda o‘quvchilar o‘qituvchi bilan va o‘zaro hamkorlikda ko‘proq dialogik munosabatlarga kirishadi, muloqotda tashabbuskor bo‘lib, o‘qituvchiga ko‘plab savollar bilan murojaat qiladi, asosan o‘quv masalalarini bajarish bilan ko‘proq band bo‘ladi; kognitiv faoliyatning yanada yuqori darajalarini aniqlaydi.

“Fasilitatsiya” inglizcha facilitate so‘zidan olingan bo‘lib, yengillashtirish, yordamlashish, ko‘maklashish ma’nolarini anglatadi.[1]

Ushbu tushuncha psixolog Karl Rodjers tomonidan kiritilgan bo‘lib, ingliz zabon mamlakatlarining ta’lim muassasalarida keng foydalaniladi. 1989-yildan buyon Xalqaro yetakchi fasilitatorlar assotsiatsiyasi (The International Association of Facilitators) faoliyat yuritib kelmoqda. Bugungi kunda uning faoliyatida 63 davlatning 1200 nafar a’zosi ishtirok etmoqda. [2]

ASOSIY QISM

Fasilitator faoliyati turli modellarda uchraydi. Hozirgi vaqtda fasilitatsiyaning ijtimoiy va pedagogik turlari ajratilib ko‘rsatiladi. Ijtimoiy fasilitatsiya ijtimoiy psixologik fenomen hisoblanadi. Ijtimoiy fasilitatsiya lotin

tilida – “sosalis fasilitator” – ijtimoiy qulaylashtirish degan ma’noni anglatadi. Pedagogik fasilitatsiya esa ta’lim oluvchilarning faoliyatini qo’llab-quvvatlash asosida ta’limning (o’qitish, tarbiya) samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bunda pedagog tomonidan alohida muloqot usulining kasbiy-pedagogik jarayonda qo’llanilishi natijasida sifat jihatdan rivojlanishga erishiladi. Fasilitatsiyaning yuqorida aytib o’tilgan ikki turini ma’lum shart-sharoitlar bog‘lab turadi. Ya’ni, fasilitatsiya har qanday faoliyat, shu jumladan pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi, shubhasiz. Fasilitatsiyaning bu ikki turi orasidagi asosiy farq shundaki, ijtimoiy sohada faoliyatni qo’llab-quvvatlashda subyektning xatti-harakatlari asos sifatida xizmat qiladi. Pedagogik faoliyatda esa, fasilitatsiya pedagogning o’quvchilar bilan individual muloqot usuli va ta’lim oluvchi shaxsiga samarali ta’sir etish bilan bevosita bog‘liq.

Fasilitatsiya deganda, eng avvalo, guruhii muammolarni hal etishning samarali texnologiyasi tushuniladi. Fasilitatsiya shunday jarayonni qamrab oladiki, bunda fasilitator barcha guruh a’zolariga ma’qul keladigan, neytral qaror qabul qilishga haqqi yo’q, ya’ni u guruhii muammolarni hal etishga ko’maklashadi. “Fasilitatsiya” tushunchasi anglanilgan va maqsadga yo’nalgan faoliyatning ko’rinishi bo’lib, pedagogning bevosita ishtirokini taqozo etadi. Fasilitatsion yondashuvning asosiy tarkibii qismlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Faoliyat – shaxsni rivojlanishidagi asosiy hal qiluvchi vositasi va odamni ko’pqirrali faol maqsadga yo’naltiradi. A.N.Leontev[3] “Faoliyat hayotning birligidir va psixikaning asoslangan aksidir” deb ta’kidlaydi. G.P.Shedroviskiy[4] esa faoliyatga shunday ta’rif beradi: “Faoliyatsiz ishlab chiqarish vositalari ham, belgilari ham, san’at namunalari ham yo’qdir: faoliyatsiz insonlarning o’zi ham yo’q hisobi”

Turli xil harakatlarda ishtirok etish bilan anglanilgan faoliyatda qatnashish turli xil narsalardir. Psixologiyada shaxsning muhim xususiyatlari sifatida quyidagilar ajratib ko’rsatiladi:

- onglilik (anglanganlik) va faollik;

- psixika-subyektivligi, faollik, moslashganlik;
- onglilik – qayg'urish, bilim va munosabatlar;
- faoliyat – faollik, onglilik, maqsadga yo'nalganlik, motivlarga egalik.

Barcha xususiyatlar bilish jarayoniga qaratilgan bo'lishi kerak. Ammo an'anaviy ta'lim tizimida bu jihatlar hamma vaqt ham hisobga olinmaydi.

Psixologik adabiyotlarda keltirilishicha, bevosita faoliyat jarayonida, ya'ni o'zida rejalashtirish, tashkillashtirish, natijalarni tahliletish va referent guruhlar bilan muloqotni mujassamlashtirgan insongina ongli ravishda anglangan faoliyat ma'nosini tushunib yetadi. Faqat ana shu asosga tayangan insonda g'oyalarning paydo bo'lishi, motivlar shakllanishi va munosabatga yo'nalganlik kuzatiladi. Bu formulani A.V.Shedrovskiy "yangi bilimlarni ishlab chiqish", deb ta'kidlab o'tadi.[7]

Har qanday faoliyat, xususan bilishga oid faoliyat o'zida o'zaro bir-biri bog'liq quyidagi tarkibiy qismlarni mujassam etadi:

- motivlar, qiziqishlar ehtiyojlari bloki – "psixologik motor" faoliyati;
- operatsion – shaxsning aniq maqsadga yo'naltirilgan xatti-harakatlari;
- faoliyat bilan bog'liq bo'lgan ishbilarmonlik va shaxslararo munosabat.

To'g'ridan to'g'ri va qayta aloqalar shuni ko'rsatadiki, bitta tarkibiy qismning o'zgarishi, boshqalarining ham o'zgarishga uchrashiga olib keladi. Bu o'zgarishlar konstruktiv yoki destruktiv yo'nalgan bo'lishi mumkin. Mazkur holatda rivojlanish va faoliyatning susayishi yaqqol kuzatiladi. Fasilitatsiya ta'limning androgen modelida pedagog pozitsiyasini o'zgarishini talab qiladi. Bunga pedagogika oliy ta'lim muassasalaridagi o'qitish jarayonlarini ham kiritish mumkin. Operatsion-harakat bosqichi orqali harakat qilinsa, o'qituvchi ratsionallikka asoslangan holda fasilitatsiyani amalga oshiradi, ya'ni o'quvchilarni aniq faoliyatga yo'naltiradi, yordam beradi va boshqaradi.

Shuningdek ta'lim oluvchilarni bilish faoliyatini faollashtiruvchi yangi pedagogik texnologiyalarni izlab topadi yoki bo'lmasa interfaol ta'lim sharoitida pedagog ingibitor (ingibitor lotin tilida, inhiberi, inhibitium – ushlab turmoq,

to'xtatmoq ma'nolarini anglatadi) roliga kirishadi va ta'lim oluvchilarni faolligini pasaytiradi yoki to'xtatib turadi. Ingibitsiyani psixologik nuqtayi nazardan ko'rib chiqilganda uni jarayon va ezilishning natijasi sifatida yoki bo'lmasa qandaydir reaksiyalar, jarayonlarni, faoliyatni, faollikning pasayishi, hattoki to'xtashi deb izohlash mumkin.

XULOSA

Shunday qilib axborotlarga boy ta'lim muhitida asosiy shaxs ta'lim oluvchi bo'lib, u o'zining shaxsiy faoliyatida "o'z-o'zini tashkillashtiruvchi subyekt" sifatida namoyon bo'ladi.

O'qituvchi esa ta'lim muhitining imkoniyatlarini qo'llab, uni keyingi rivojlanish maqsadini ko'zlagan holda faoliyatga yo'naltiradi. Shu tarzda fasilitatsiya ta'limning androgen modelida pedagog faoliyatining maxsus ko'rinishidir. Qadimgi yunonlarda shunday hikmatli so'z bo'lgan: "Uzoq yo'l nasihat orqali, qisqasi esa o'rnak, ibrat orqalidir". Aynan shu "qisqa yo'l"ni ko'rsatish fasilitatorning vazifalaridir.

Faoliyat subyekti. Fasilitatsion yondashuvda faoliyat subyektlariga o'z motivlariga javob bera oladigan, o'z faoliyati davomida uni maqsadga ko'ra amalga oshira oladigan individ, guruh va jamoani kiritish mumkin.

Fasilitatsion yondashuvning funksiyalariga quyidagilarni kiritish

mumkin:

- faoliyatga qiziqtirish va faoliyatni rag'batlantirish;
- faoliyatning maxsus turi;
- zamonaviy pedagogikaning yetakchi tamoyili;
- ta'lim jarayonini boshqarish tamoyili;
- faoliyat texnologiyasi;
- ijodiy ta'lim muhitini yaratish.

Shuningdek, fasilitatsiyaga asoslangan munosabatlarni qo'llab-quvvatlovchi shaxslar har jihatdan kuchli va mas'uliyatlidirlar. J.A.Hattienning[5] fikricha, muhitning o'zi "omad keltiruvchi vaziyatlarga" sharoit yaratib beradi. Aynan

ma'lum muhitda shaxs ishonch qozonadi va qadriyat sifatida tan olinadi. O'z o'rnida muhit ta'lim oluvchilarni ijodiy faoliyatga rag'batlaydi. K.Rodjersning[6] fikricha "Bu tarzda munosabatlar o'qitish jarayoniga mos kelib, har jihatdan samaralidir".

Avvalo, fasilitator haqqoniy shaxs bo'lishi, har bir lahzani o'ylab, his etib yashashi lozim. Qachonki, bu haqqoniylik o'zida o'quvchiga nisbatan qadriyatli munosabatni, g'amxo'rlikni, ishonch va hurmatni mujassam etsa, samarali ta'lim olish muhiti paydo bo'ladi. Shu bilan birga, mazkur jarayon o'zida hissiy va empatik idrok etishni jam etsa, haqiqatdan ham erkinlik muhiti qaror topib, ta'lim olishda tashabbuskorlik va ilgarilash yuzaga keladi.

Motiv – ma'lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq faoliyatga undovchi kuch va sabab. O'qituvchi faoliyati ta'lim oluvchilarning subyektiv talablarigagina asoslanib qolmay, balki obyektiv, bugungi kundagi va kelajakdagi ehtiyojlarni shakllantiradi va mustahkamlaydi.

Maqsad – natijaga erishishning ideal yo'li bo'lib, muvaffaqiyatga yo'nalgan harakatdir.

"Faoliyat usuli" tushunchasi keng ma'noga ega bo'lib, ta'lim faoliyat sifatida o'zida bilim, ko'nikma, malakalar, qobiliyatlar, motivlarning dastlabki ko'rinishini o'zida aks ettiradi.

"Faoliyat jarayoni" tushunchasi "subyekt", "predmet" va "natija" mazmunini ochib beradi. Shu bilan birga "jarayon" tushunchasining mazmunini "metod" va "vosita" kabilar ham ochib berishga xizmat qiladi.

Keng ma'noda "vosita" so'zi ma'lum bir jarayonni predmetli qo'llab-quvvatlashni aks ettiradi. Ta'lim vositalari xilma-xil bo'lib, pedagog faoliyat maqsadiga mos vositani tanlab olishi muhim ahamiyatga ega. Fasilitator norasmiy ta'limda anchagina mustahkam o'rin egallamoqda. Fasilitatorni, istiqboli porloq bo'lishi bashorat qilinayotgan, alohida kasb sifatida ajratish taklif qilinmoqda. Demak, fasilitatsiya – o'quvchiga ijobiy ta'sir etish yo'li bo'lib, guruhda ijobiy muhitni hosil qilish, ta'lim oluvchilarni o'z kuchlariga ishonishlariga erishish va

mustaqil faoliyatlari jarayonida ularni qo'llab-quvvatlashdir.

ADABIYOTLAR

1. Я. Нурумбекова, Д. Тоштемиров, Ё. Фахриддинов. Умумий педагогика. Дарслик.— ГулДУ-2022.
2. Rogers, Carl, Lyon, Harold C., & Tausch, Reinhard (2013) On Becoming an Effective Teacher—Person-centered Teaching, Psychology, Philosophy, and Dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon. London: Routledge, ISBN 978-0-415-81698-4.
3. Леонтев А.Н. Проблемы развития психики. — Москва. «Мысль». —1965.
4. E. G'oziyev. Psixologiya. Darslik. «O'qituvchi» nashriyotmatbaa ijodiy uyi. — Toshkent. — 2008.
5. Димова О.И. Педагогические условия развития способности к фасилитирующему взаимодействию у будущих учителей: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.И. Димова. — Хабаровск: Хабар, гос. пед. ун-т, 2002. — 199 с.
6. В.Х.Ходжайев, З.Т.Салиева, Н.В.Маткаримова. Pedagogikaning pragmatik aspektlari [Matn]: maqolalar — Toshkent: «Ijod Nashr» nashriyoti. 2023 — 408 b.
7. Bondorevskaya Ye.V., Kulnevich S.V. Psixologika. 2004. № 10.